

CENGİZ AYTMATOV VE ORHAN SÖYLEMEZİN ESERİ

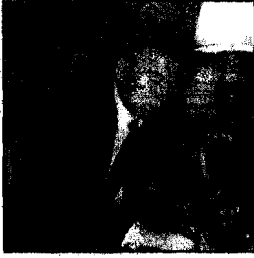
Arslan KÜÇÜKYILDIZ*

*"Bilgi, denizin dibindeki inci gibidir; denizden çıkarılmazsa, ha inci olmuş ha çakıl taşı..."
Kutadgu Bilig*

ORHAN SÖYLEMEZ

CENGİZ AYTMATOV

Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler

KaraM

önemlidir. Hem dünya çapında tanınmış adamımız, hem de böyle adamlar hakkında yazılmış eserler azdır. Manas Destanı, nasıl binlerce yılın özetini veren bir Kırgız ansiklopedisi ise Aytmatov da milyonlarca mısra bilen **Manasçılar** gibi Kırgızistan'ın, Türk Dünyasının gerçeğini, türkülerini, masallarını, hikâyelerini, tarihini ve geleceğimizi yazmıştır, yazmaktadır. Aytmatov, Sovyet Rejiminin çizdiği sınırlar içinde iken bile, çağdaş bir Manasçı olarak milletin yaşadıklarını yazabilmiş ender şahsiyetlerden biridir. Eserleri, bize esaretteki kardeşlerimizin dünyasını açmıştır. Aytmatov, Türk Edebiyatının "Türk Rönesansı"nın doğuşuna

* Prodüktör, TRT Genel Müdürlüğü Ankara

¹ Söylemez, Orhan, Cengiz Aytmatov: Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler, Ankara 2002, 186 s. KaraM Yayıncılık.

işaret eden yüz akıdır. Türkiye, Mankurtları onun sayesinde yeniden tanımıştır. (Türkiye'nin "Közkamanlar"ı da yakından tanımak için **Rahmankul Berdibay**'ın *Baykal'dan Balkan'a* adlı eserini görmesi gerektiğini düşünüyorum.)

Çağımızın destansı sanatçısı Cengiz Aytmatov yaşarken klasikleşmiş bir büyük sanatçıdır. Nobel, çok önemli değil ama Nobel'e aday gösterilmiş olması da yazarın seviyesini göstermektedir. Aytmatov'un büyük bir yazar olmasının sebeplerinin başında, millî kaynaklarından olabildiğince beslenmesi gelir. Yaşadığı bölgenin kültür zenginliğinin yanında, ailesinin ilgisi çok etkileyici olmuştur. Mesela, büyükannesi, ona millî kimliği oluşturan her şeyi aktarmaya çalışmıştır. Anlattığı türkülerle, masallarla, halk hikâyeleriyle ve buluşturduğu aşıklarla onun hayatını süslemiştir. O, kendi rüyalarını anlattığı yetmiyormuş gibi başkalarının rüyalarını da ödünç alıp ona anlatırmış.² Aytmatov'un babası **Törekel Aytmatov**, Stalin kurbanlarından. İçlerinde, zamanın Kırgızistan Başbakanı'nın da bulunduğu yüz otuz yedi kişiyle birlikte öldürülerek, bir gece içinde, Kırgızistan'da Çön Taş (Büyük taş) denilen yerdeki eski tuğla fabrikasına gömülürler. Ondan elli bir yıl haber alınamaz. (Bugün adına **Atabeyit** denilen toplu mezarlar, 1991'de ortaya çıkarılmıştır.)³

Aytmatov, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, çok küçük olmasına rağmen, ağır görevler üstlenmiş, facialar yaşamıştır. Anlattığına göre, en zor görevlerinden biri, savaşta çocukları veya eşleri ölen kişilere yakınlarının ölüm haberini vermektir.⁴ Onu, babasızlığı, güçlükler, kabiliyeti ve insanlığın çok şey borçlu olduğu Türk kültürüne olan dikkati büyük bir yazar yapmıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde yaptığı bir konuşmasını dinlerken hayranlığım daha da artmıştı. Kırgızca konuşuyordu. Sözler, ağzından tane tane dökülüyor, adeta yeni romanını o anda yazar gibi hayatından kesitler aktarıyordu. Dinleyenlerin çoğu Türkiye Türkü idi ama, büyük yazarın anlatışındaki güzellikten dolayı, bu konuşmayı sanırım çok net anlıyorlardı. Benim için o gün tarihi bir gündü. Şunu düşünmüştüm: Sovyetler Birliği döneminde Komünistlerce itibar gören İspanyol **Luiz Aragon**, Aytmatov'un *Cemile*'si için "Dünyanın en güzel aşk hikâyesi" demese idi, acaba Aytmatov, yazdığı bütün eserlerini yine kaleme almış olsa bile onu tanıma fırsatımız olur muydu? Burada, Cengiz Aytmatovların büyüklüğü kadar, onların büyüklüğünü keşfeden, gösteren, eserlerine dikkat çeken insanların da önemi ortaya çıkmıyor mu? Fikrimce, *gerçek büyük adamların ortaya çıkmasına ve tanınmasına aracılık edenler, en az onlar kadar büyüktürler*. Mütevazı olmaları isimsiz ve unvansız kalmayı seçmeleri bile bu gerçeği değiştirmez. İşte Orhan Söylemez'in ve eserinin önemi buradadır. O, "*Şeyh uçmaz, mürit uçarur*" veya "*Marifet iltifata tabidir*" sözünün derin manasını kavramış ve bu yolda dervişçesine

² Age. s. 95.

³ Çön Taş için bkz: Abdırrahmanov, B. D., Akt: Nurgül Moldalıyeva, Arslan Küçükıldız, Tuğba Ekici, "Çön Taş", *Bilig Bilim ve Kültür Dergisi*, Ankara, Kış 1997, s. 13-16. Ayrıca Aytmatov'un babası Törekel Aytmatov için de bk. aynı dergi ve sayı s. 121.

⁴ Söylemez, s. 112.

çalışmalar yapmıştır. Bu sebeple olsa gerek, ilk kitabı *Ergeş Uçkun ve Yurt Koşuğları* da ne yazık ki Türkiye’de çok az tanınan Afganistanlı Turan Şairi Ergiş Uçkun hakkındadır.⁵

Aytmatov’u inceleyen yazar Orhan Söylemez’in kısa özgeçmişi, Türk dünyasıyla sıcak ilgisi ve verimliliği dolayısıyla çok dikkat çekicidir: İstanbul Üniversitesi mezunu olan Söylemez Marmara Üniversitesi’nde Yüksek Lisans, Columbia Üniversitesi’nde de doktora yaptı. 1995 yılında Türkiye’ye dönen yazar, Kara Kuvvetleri Lisan Okulu’nda İngilizce öğretmeni yedek subay olarak askerliğini tamamladı. 1996’dan beri Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde görev yapmakta olan Dr. Orhan Söylemez, 1998-1999 Öğretim Yılı’nda Kazakistan’daki Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi’nde, 2001-2002 Öğretim Yılı’nda yine Kazakistan’daki Gumilev Devlet Üniversitesi’nde öğretim üyesi olarak çalıştı. Dr. Orhan Söylemez’in, Afganistan’lı Turan Şairi Ergiş Uçkun’un hayatı ve şiirlerini konu alan ilk kitabı *Ergeş Uçkun-Yurt Koşuğları* Ötügen Yayınları’nda yayınlandı (İstanbul, 1997) Yazarın Kırgız, Özbek, Kazak edebiyatları hakkında yazılmış yirmiye yakın makalesi ile otuza yakın tercümesi yayınlanmış bulunmaktadır. *Çağdaş Kazak hikâyelerini* ihtiva eden antolojisinin, yine KaraM Yayınları’na basılacağını da öğreniyoruz.⁶ Bu ilgisi devam ettikçe, ben de yazarın yeni çalışmalarının basılmasını bekleyen bir okuyucu olacağım.

Eser, öncelikle, on beş yıldır Aytmator üzerinde araştırmaları bulunan bir yazar tarafından yazılmıştır. Halen Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi Dr. Orhan Söylemez’in, Kırgızistanlı yazar Cengiz Aytmatov üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmış olmasını çok önemli buluyorum. Türkiye’de, ne yazık ki, Türk Dünyası ve sanatçıları yetkili uzmanlar tarafından yeterince işlenmemiştir. Sınırlı bir kesim tarafından bilinen Türk Dünyası gerçeği, 1990 sonrasında açılan kapılarla birlikte her tür düşünce ve görüşteki aydınlarca kavranmaya başlanmış olsa da, Muhtar Şahanov, Olcas Süleyman, Samir Kazımoğlu gibi dünya çapındaki birçok kıymetli sanatçının, büyük Türk yazarlarının Türkiye’de layık oldukları ilgiyi gördükleri söylenemez. Bilinmezlik içindedirler. Eserleri Türkiye Türkçesine aktarılamamıştır. Böyle bir ortamda yarım yamalak yazdıkları ile büyük adam oluvermek varken, gerçekten büyük adamları tanıtmaya çalışmak, eserlerini kapsamlı bir şekilde tahlil etmek, bunları bir araya getirip yayıncı bulmak çok kolay bir iş değildir. Gecikmeli de olsa bu kitabı basan ve Dr. Söylemez’in yayına hazır kitabı *Çağdaş Kazak Hikâyeleri Antolojisi*ni de basacağını haber veren KaraM Yayınlarını da kutlamak gerekir. Bilinmezlikler, ancak bilgiyle aşılır. Eserlerinde Kırgız Türklerinden olduğu açıkça görülen Cengiz Aytmatov, Türkiye’de uzun yıllar “Rus Yazarı” olarak takdim edilmiştir. Bu yüzden Orhan

⁵ Bu eserle ilgili düşüncelerimiz için bkz; Küçükyıldız, Arslan, “Turan Şairi (Şahimerdankul Hanoğlu) Ergiş Uçkun”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Erzurum 1998, s. 267-276.

⁶ Söylemez, age., Arka kapak.

Söylemez gibi uzmanların, dünya çapındaki bu büyük Türk yazarlarını, Türkiye kamuoyunda her vesileyle işlemlerini övgüyle karşılamak gerekir.

Cengiz Aytmatov çapındaki yazarların dünyasını yakından tanımak neden önemli? Önemli, çünkü karmaşık bir yaratık olan insanoğlu, önce kendini tanıyacak, sonra milyarlarca insanın duygu ve düşüncelerini, geçmişini ve hayatını inceleyecek ki kendi hayatını tanzim edebilsin! Bunun için bütün bir ömrünü, kendini, yaşadığı toplumu, dünyayı ve evreni tanımaya çalışmakla tüketiyor. Bu sınırlı zamanı iyi kullanmak ve insanları daha iyi tanıyabilmek için yazılanları, çizilenleri, görüntülenenleri... "okuyor". Bir tek insanın dünyasını çok iyi tanımak bile bütün insanlığı tanımamın kapılarını aralayabiliyor. Bu okuma, çok çeşitli şekillerde olabiliyor. Aynı anda birden fazla kitabı birlikte okuyan insanlar tanıdım. Çok değişik yazarlardan seçme eserler okuyarak, eksikliğini duyduğumuz yönlerimizi tamamlamaya çalışıyor veya geçmişte veya bugün yaşadığımız dünyayı ve insanları çok iyi tanımlayabilen Dostoyevski, Cengiz Dağcı ve Cengiz Aytmatov gibi büyük sanatçıların, bütün eserlerini okuyarak kendimizi geliştiriyoruz. İkinci türdeki sanatçılar ve eserleri tarihe mal olmuşsa "klasik" sayılıyorlar. Hoca Ahmet Yesevi, Mevlana, Yunus Emre, Peyami Safa gibi. Bu sanatçılar destanlar gibidir. Kendilerine kadar olan zamanın önemli kültür öğeleri ve olaylarını çok iyi bir dille anlatırlar. Onlar, aldıkları kültürü özümsemiş, yetiştikleri ortamı, milletlerini ve insanlığı iyi tahlil etmekle kalmamış, bunu yansıtabilmişlerdir.

Klasik sanatçıların eserlerine doğrudan veya dolaylı olarak, bir anahtarla ulaşabilirsiniz. Doğrudan ulaşmak uzun ve yorucu bir yoldur. Ya anahtar kaynaklar? Otobiyografi, biyografi ve eserlere ilaveler (zeyl), ile eser üzerine yapılan araştırma ve incelemeler... Bu türlerle hem yazara, hem de eserlerine daha çabuk nüfuz edebilirsiniz. Bu yüzden anahtar eserlerin rolü büyüktür. Asıl olan, bir yazarın eserlerini okumadan önce onun biyografisini veya eserleri üzerindeki incelemeleri okumaktır. Bu şekilde okuduklarından daha fazla istifade etmek mümkündür. Bazen insanların gerçeği görebilmesi için görmek ve mükemmel bir şekilde aktarmak yetmiyor, bu kişileri, görebilen ve aktarabilenleri görmek ve göstermek gerekiyor. Atalarımızın dediği gibi marifet iltifata tabidir. Okuyucu benim gibi dikkatsiz ise, eseri doğrudan okurken sıradan bulduğu şeyleri, yazarın uzmanının gözüyle baktığı zaman farklı düşünebiliyor. Dr. Söylemez'in kitabını okurken fark ettim: Çok sevdiğim yazar Aytmatov'un *Beyaz Gemi* romanında geçen "Boynuzlu Ana-Geyik" hikâyesinin son bölümünü daha dikkatli okumam gerekirken atlamışım. Halbuki gözümünden kaçan bölüm, Türk dünyasının trajedisinin muhteşem bir özeti:

O gün Ene-Say'da yaşayan Kırgız boyu yaşlı önderini toprağa veriyordu. Bagatr Külçe uzun yıllar, boya önderlik etmiş, çok akın yapmış, savaşlarda çok baş kesmişti. Soydaşları iki gün büyük yas tutmuş, üçüncü gün onu toprağa vermeye hazırlanıyorlardı... İşte tam bu anda umulmadık bir şeyle karşılaştılar. Enesaylılar, ne denli birbirlerine düşman olurlarsa olsun, önderlerinin cenaze törenlerinde komşularıyla savaşmak töreye uymazdı. Şimdiyse yasa bürünen Kırgız yurdunu kuşatan düşman orduları ansızın saklandıkları yerden çıkmış, her tarafı tutmuşlardı. Öyle ki kimse eyere çıkamadı, silaha davranamadı. Ve görülmemiş bir kıyım

başladı. Herkesi sıradan öldürüyorlardı. Korkusuz Kırgız soyunu bir anda yok etmek için hazırlamışlardı bu hareketi. Gelecekte kimse bu suçu bilmesin diye, zaman geçmişin izlerini silip süpürsün diye herkesi ayırım gözetmeden öldürüyorlardı..Bir varmış bir yokmuş..." Çocuklar, bilmeden, kendi soyundan gelen herkesi öldüren bu kötü insanların peşinden koşarlar. Ve işte çocuklar, korkunc düşmanın arkasından böyle ağlayarak ve bağırarak koşuyorlardı. Ve ancak çocuklar böyle davranabilirdi. Katillerden kaçıp saklanacağına, onlara yetişmeye çalışabilirdi.⁷

Dahası var; katliamdan, annesinden izinsiz ormana kaçmış iki çocuk kurtulursa da düşman tarafından yakalanır ve öldürülmek üzere bir yaşlı kadına verilirler. Çocukları öldürmesi için verilen yaşlı kadına, Boynuzlu Ana-Geyik gelerek "çocukları öldürmemesini, onları besleyip büyüteceğini" söyler. Yaşlı kadın Geyiğe, "iyi düşündün mü onlar insan soyudur, büyüyecek ve gene senin yavrularını öldürecekler" der. Boynuzlu Ana-Geyik onları Enesay'dan Issık Göl'e getirir. Orada çocuklar büyür, çoğalırlar. Çocukları, ün salmak için babalarının anısına onun mezarına bir geyik boynuzu asarlar. Böylece başlayan adet, insanoğlunun bütün geyik boyunu öldürmesine kadar gider.⁸ İşte, biyografi gibi "anahtar kaynaklar" türünde bir eseri okurken, yazarın eserini okuduğunuzda dikkatinizden kaçan birçok konuya rastlayabilirsiniz. Dostoyevski'nin bazı eserlerini okumuş ama bazı bölümlerini anlayamamışım. Ama Andre Gide'nin Dostoyevski adlı mükemmel biyografisini okuduktan sonra onun dünyasının kapılarını aralamaya başladığımı gördüm. Yine böyle eserleri okuyarak, yazarın okumadığınız eserleri hakkında da ciddi bir bakış açısına sahip olabilirsiniz. Böylece ileride okuyacağınız eseri daha özümseyerek okuma fırsatı bulursunuz. (Bir itiraf daha: Dr. Söylemez'in incelemelerini okuduktan sonra, Aytmatov'un henüz okuyamadığım *Kassandra Damgası*'ni hemen okunmaya karar verdim.)

Eser, Türkiye'de Cengiz Aytmatov hakkında yayınlanmış ikinci kitaptır. (İlki, Ötüken Yayınları arasında çıkan, *Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*'dur.) Ancak, Cengiz Aytmatov'un sonraki eserlerini de ele alan incelemeleri, Türkiye dışında yayınlanmış Aytmatov'la ilgili bazı önemli yazıların tercümelerini, Aytmatov'un bazı makalelerini ve hayat hikâyesini de içerdiği için ilkinden daha kapsamlı bir çalışmadır. *Cengiz Aytmatov: Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler*, Aytmatov'u daha yakından tanımak ve anlamak isteyenler için önemli bir başvuru kitabıdır. Eserde yer alan makaleler, özetle Aytmatov'un Türkiye serüvenini, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü hazırlayan sebepleri, yine Aytmatov'un din konusundaki görüşlerini, en son romanı *Kassandra Damgası* ile evrenseli yakalayışını irdelemektedir. Yazar, iki bölüme ayırdığı eserinde, incelemeleri ve bazı önemli yazıların tercümelerini derlemiştir. Söylemez, birinci bölümdeki; Aytmatov'un eserlerinde Manas Destanı'nın izlerini, Türkiye'de nasıl anlaşıldığını, *Kassandra Damgası* eserinin düşündürdüklerini ve romanlarındaki masal unsurlarını

⁷ Aytmatov, Cengiz, *Beyaz Gemi*, İstanbul, 1970, s. 59 (Alt çizgi bize aittir)

⁸ Age., s. 72.

inceleyen yazılarıyla konunun uzmanı olduğunu göstermiştir. Tercüme edilmiş seçme makaleler ise “Cengiz Aytmatov’un son eseri *Dişi Kurdu Rüyaları* ve Sovyetler Birliği’nin çöküşünü hazırlayan sebepler”, “Millî renk ve iki dillilik”, “Sosyalizm sonrası Kırgız edebiyatı: Kriz mi Rönesans mı?”dır. Aytmatov’un kendi yazdığı kısa hayat hikâyesi, Manasçı **Sayakbay Karalayev** ile ilgili “Milyonlarca mısra biliyordu” ve günümüz insanının dramını incelediği “Tercih: Robot veya insan olmak” adlı makalelerin eserde yer alması onu daha yakından tanıtmak açısından çok isabetli olmuştur. Çünkü ülkesinde, dünyada yüzü aşkın ülkede basılmış eserlerinden oluşan adına kurulmuş bir kütüphane ve vakıflar bulunan bu eşsiz yazarı çok iyi tanımak ihtiyacındayız.⁹

Türk edebiyatımız, “anahtar” dediğim türlerde çok fakirdir. Klasik olmuş sanatçılarımızın yokluğundan veya klasik bir kültüre sahip olmayışımızdan değil, klasik sanatçılarımızın kültürümüz gereği kendilerinden ve eserlerinden söz etmeyi ve ettirmeyi sevmeyişlerinden olsa gerek! (Bana göre ise dikkatsizliğimizden!) Yanımızda, yöremizde o kadar çok kıymet ve kıymetli insan var ki, farkında bile değiliz. Çünkü dikkatsiziz. Dikkatimiz gittikçe çocuklaşıyor, hafızamız da balıklaşıyor. Dikkatimizi toparlamalı ve mücevherlerimizi bulup ortaya çıkarmalıyız. Bu millî bir görevdir. Teşvik etmeli, eleştirmeli ve onu yükseltilere taşımalıyız. (Mesela, genç yaşta kaybettiğimiz **Bahâeddin Özkıışı**, böyle bir dikkat sonucu ortaya çıkarılmış nadir yazarlarımızdandır.) Ne yazık ki biz, zaten kendileri zirvede olan şahsiyetlere bile yeterince dikkat gösteremeyen bir noktadayız. **Beşir Ayvazoğlu**’nun **Peyami**’si gibi, incelediği şahsiyetleri yeniden diriltecek kalemlere çok muhtacız. Türk Kültürü hızla eriyip giderken, sanat dünyamız ve sanatçılarımızın ufku zayıflarken, bu eksikliği bugün şiddetle hissediyoruz. Şanlı maziyle şanlı bir geleceğe köprü kuramadığımız gibi elimizdeki zenginliğin ve incilerin farkına varamadan zaman hızla akıp gidiyor. Dr. Orhan Söylemez bizim bu çok büyük ayıbımızı görmüş ve büyük bir ihtiyacı karşılamıştır. Kendisini, **Ergeş Uçkun**’a, Cengiz Aytmatov’a ve Türk dünyasına gösterdiği dikkati için kutluyor ve başarılar diliyorum. Gönül, **Abay**, **Muhtar Avezov**, **Cengiz Dağcı**, **Muhtar Şahanov**, **Olcas Süleyman**... hakkında da böyle araştırma ve biyografilerin yayınlanmasını arzu ediyor. Böyle olsaydı, Türk dünyası okyanusunun altındaki inciler bir bir toplansaydı, ne kadar zengin olurduk bilemiyorum. Elimizdeki eşsiz kıymetlerin değerini bilmez, kültür erozyonuna seyirci kalmaya devam edersek Aytmatov’un bahsettiği kaymanın meydana gelmesi kaçınılmazdır:

Afanasi Ivanoviç Yelizarov bir gün Boranlı Yedigey'e toprak kaymalarının sebebini anlatmıştı. Bu kaymalar sonunda dağların yamaçları, bazen de dağın kendisi, karşı konulmaz bir güçle göçer, yerin altını üstüne getirir, kocaman yarıklar açarlarmış. İnsanlar o olayı ancak gözleriyle gördükleri zaman ayaklarının dibinde ne büyük felaketler saklı olduğunu anlarlar. Bu olayın özelliği, yeraltı sularının kaya diplerini uzun zamanda yavaş yavaş oyarak kimsenin fark etmediği şekilde

⁹ Sanal ortamda <http://groups.yahoo.com/group/cengizaytmatov> adıyla Cengiz Aytmatov hayranlarının kurduğu bir dernek mevcuttur.

erozyonu hazırlamasıdır. Altı oyulan dağlar, yamaçlar, hafif bir deprem, bir gök gürlemesi ya da şiddetli bir yağmur sonunda, yavaş yavaş kaymaya başlar. Kopan kayalar ya da çığ yuvarlanması ansızın olur ve biter. Ama toprak kaymaları herkesin gözü önünde korkunç bir güçle ilerler ve onu hiç bir şey durduramaz...¹⁰

---

¹⁰ Aytmatov, Cengiz, *Gün Olur Asra Bedel*, s. 74.